

Povezanost porodične klime i strategija suočavanja sa akademskim stresom kod adolescenata

Cilj istraživanja bio je ispitivanje povezanosti dimenzija porodične klime i strategija suočavanja sa akademskim stresom. Uzorak su činili polaznici IS Petnica, uzrasta od 16 do 24 godine, oba pola. Dimenzije porodične klime – supervizija, emocionalna podrška, autonomija i zastupljenost konflikata, merene su FCI upitnikom (Kurdek L. A., Fine M. A., Sinclair R. G. 1995. School adjustment in sixth graders: Parenting transitions, family climate and peer norm effects. Child development, 66: 430). Strategije suočavanja sa akademskim stresom – rešavanje problema, emocionalne reakcije, zaboravljanje, traženje socijalne podrške, traženje podrške porodice, merene su SSNS upitnikom (Brdar I. i Rijavec M. 1997. Suočavanja sa stresom zbog loše ocijene – konstrukcija upitnika. Društvena istraživanja, 6: 599). Rezultati pokazuju da dimenzija porodične klime – supervizija, pozitivno korelira sa strategijom emocionalne reakcije, odnosno da ispitanici koji procenjuju da je u njihovoj porodici izraženiji nadzor i kontrola češće koriste strategiju emocionalne reakcije. Dalje, dobijeno je da dimenzije prihvatanja i autonomije pozitivno koreliraju sa strategijom traženja socijalne podrške, tj. da ispitanici koji procenjuju da u njihovoj porodici ima više podrške, prihvatanja i autonomije, češće koriste strategiju traženja socijalne podrške. Dimenzija konflikti ne korelirala značajno ni sa jednom strategijom suočavanja sa akademskim stresom.

Uvod

Porodica se smatra najznačajnijim agansom socijalizacije i bazira se na trajnim i svestranim relacijama njenih članova, kao i pravilima koja su

kulturalno određena (Opačić 1995). Porodica predstavlja višefunkcionalnu socijalnu grupu koja pored reproduktivne, privredne i društvene, ima i značajnu psihološku, vaspitnu i socijalnu ulogu u formiranju ličnosti (Ekerman 1987). Poseban naglasak se stavlja na aspekt intimnosti porodičnih odnosa koji proizilazi iz afektivno-emocionalnih veza članova unutar porodice i iz procesa individualizacije i personalizacije članova u porodici i pomoću porodice (Milić 2001).

Kako porodica predstavlja bitan činilac promena socijalnog i psihičkog razvoja, javlja se potreba za merenjem i određivanjem porodičnog života. U tom cilju je predložen koncept porodične klime koji su prvi uveli Moos i Moos (Mihic i Zotović 2003) kao način merenja i određivanja porodičnog života. Ovi autori porodičnu klimu definišu preko tri dimenzije: 1. *porodična ekspresivnost* (mera emotivne razmene) – nivo u kom su članovi porodice međusobno u stanju da razmenjuju emocije i komuniciraju na emotivnom nivou; 2. *kohezija* – nivo u kom su članovi porodice privrženi jedni drugima i porodici kao celini; 3. *konflikti* – učestalost izražavanja agresije i ljutnje u relacijama među članovima porodice. Slično određenje su ponudili i Kurdek i saradnici (1995) preko četiri dimenzije: 1. *supervizija* – procenjen nivo nadzora u kući, kontrole ponašanja i nametanja pravila; 2. *prihvatanje* – procenjena toplina u odnosima unutar porodice, tj. prihvatanje članova porodice; 3. *autonomija* – procenjena tendencija porodice da podržava samostalnost njenih članova, u aktivnostima i u donošenju odluka; 4. *konflikti* i način rešavanja konflikata – procenjena učestalost i značaj konflikata, svađa, neslaganja u porodici, i efekata koji oni ostavljaju na karakteristike porodice. U ovom radu će biti korišćena Kurdekova operacionalizacija porodične klime.

U brojnim istraživanjima postavljalo se pitanje kakva porodična klima se može smatrati poželjnom

Ljubica Simić (1988), Užice, Rosulje 51, učenik 3. razreda Užičke gimnazije

Isidora Krtinić (1988), Rumenka, Dr M. Stojanovića 20, učenik 3. razreda Gimnazije "Isidora Sekulić" u Novom Sadu

MENTOR:

Bojana Dinić (1983), student 4. godine psihologije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

za nesputan i stimulisan dečji razvoj. Rezultati većine istraživanja idu u prilog tome da visok nivo emotivne razmene u porodici i davanje slobode deci unutar utvrđenih normi pozitivno utiče na razvoj deteta, dok porodice u kojima vladaju hladni i konfliktni odnosi između članova, odnosno emotivna zakočenost, negativno utiču na razvoj deteta (Brdar i Rijavec 2001).

Promene u porodičnoj klimi prate i promene sazrevanja članova porodice. U periodu kada je dete u adolescenciji dolazi i do promena u odnosu sa roditeljima. Dete teži ka separaciji i potrebom za nezavisnošću od roditelja, do trenutka kada roditelje počne da doživljava kao sebi ravne osobe. U adolescenciji socijalni status i prihvaćenost u društvu dobijaju veći značaj za pojedinca, a oni se najpre stižu u školskoj zajednici, koja je takođe bitan agens socijalizacije (Opačić 1995). U ovom periodu škola je najčešći izvor stresa, zatim slede porodični i socijalni odnosi (Brdar i sar. 1997). Da bi se neugodni osećaji izazvani stresnom situacijom smanjili ili potpuno otklonili, primenjuju se različite strategije suočavanja sa stresom, od kojih su neke više, a neke manje uspešne i preporučljive. Prema Fischeru i Lazersonu (1984) postoje dve osnovne strategije (načina) suočavanja sa stresom: suočavanje *usmereno na problem* i *suočavanje usmereno na emocije*. Prva se smatra uspešnijom i poželjnijom, jer je usmerena na rešavanje same stresne situacije, za razliku od suočavanja usmerenog na emocije koje uključuje napore kako bi se izbeglo razmišljanje o stresnoj situaciji ili da bi se smanjila neugoda izazvana stresom (Brdar i sar. 1997).

U svojim istraživanjima Halstead, Johnson i Cunningham (Brdar i sar. 1997) ukazali su na jedan vrlo specifičan izvor stresa – školski neuspeh. Pokazano je da način na koji učenik vidi svoje sposobnosti, motive i afektivne reakcije na školski neuspeh povezan sa načinom suočavanja sa stresom (Diener & Dweck 1978, Dweck & Leggett 1988, prema Brdar i Rijavec 1997). Kako to opisuju Brdar i saradnici (2006), srednjoškolci koji upotrebljavaju strategije usmerene na rešavanje problema imaju veći nivo samopoštovanja i postižu bolji školski uspeh, dok oni učenici koji koriste strategiju usmerenu na emocionalne reakcije postižu lošiji uspeh u školi i češće traže podršku od drugih. Učenici koji koriste strategiju rešavanja problema osećaju se uspešnijim i u socijalnim odnosima (Mantzicopoulos 1990, prema Brdar i Rijavec 2001). Korišćenje određenih strategija se menja sa starosnom dobi, tako da stariji

učenici češće koriste strategiju rešavanja problema, dok mlađi učenici češće upotrebljavaju strategiju emocionalne reakcije (Curry & Russ 1985, prema Brdar i Rijavec 1997). Bolji školski uspeh je povezan i sa specifičnom porodičnom klimom, tj. srednji nivo kontrole i nadzora, prihvatanja i podrške, kao i umereni nivo autonomije, najznačajniji su prediktori akademskog postignuća kod dece koja pohađaju osnovnu školu (Brdar i Rijavec 2001). S obzirom na to da je školski uspeh povezan i sa porodičnom klimom i sa strategijama suočavanja sa akademskim stresom, postavlja se pitanje kakva je povezanost ova dva fenomena. U navedenim istraživanjima uzorak su uglavnom činili osnovci, ili osnovci sa srednjoškolicima, tako da su u ovom istraživanju uzeti samo srednjoškolci da bi se ispitalo kako oni percipiraju porodičnu klimu, koje strategije češće koriste i kako se kod njih povezuju ovi fenomeni.

Cilj istraživanja je ispitivanje povezanosti između opažanja porodičnih odnosa i načina reagovanja u stresnim situacijama prouzrokovanim lošom ocenom.

Hipoteza. Postoji povezanost između dimenzija porodične klime i strategija suočavanja sa akademskim stresom.

Metod

Uzorak je činilo 52 polaznika IS Petnica, muških 28 i ženskih 24, uzrasta od 15 do 24, prosečne starosti 18.24.

Varijable.

1. Porodična klima operacionalizovana preko odgovora ispitanika na FCI upitniku (Kurdek i sar. 1995);
2. Strategije suočavanja sa akademskim stresom operacionalizovane preko odgovora ispitanika na upitniku SSNŠ (Brdar i Rijavec 1997).

Instrumenti. Oba korišćena upitnika su zatvorenog tipa. Prvi upitnik, FCI (Family Climate Inventory, Kurdek i sar. 1995) korišćen je za merenje porodične klime i sadrži 4 dimenzije: 1. *supervizija* kao nivo kontrole i nadzora; 2. *prihvatanje* kao nivo topline i podrške; 3. *autonomija* kao stepen do kojeg je dozvoljena sloboda odlučivanja i 4. *konflikt* kao učestalost i intenzitet svađa i neslaganja. Upitnik sadrži 24 ajtema koji opisuju različita ponašanja članova porodice i odnosa među njima, a od ispitanika se traži da na sedmostepenoj skali procene u

kojoj meri je opisano ponašanje karakteristično za njihovu porodicu. Niži skorovi na dimenzijama autonomija i podrška govore o većoj izraženosti tih dimenzija, dok viši skorovi na dimenzijama supervizija i konflikti govore o manjem stepenu izraženosti ovih dimenzija. Drugi upitnik, SSNŠ (Strategije suočavanja sa neuspehom u školi, Brdar i Rijavec 1997) sadrži 24 stavke i operacionalizuje 5 strategija suočavanja sa stresom: 1. *rešavanje problema* – pronalaženje načina da se problem koji je prouzrokovao stres reši; 2. *emocionalne reakcije* – intenzitet izraženog besa u stresnoj situaciji; 3. *zaboravljanje* – pokušaji učenika da zaborave lošu ocenu razmišljajući o nečemu drugom ili radeći nešto što će im odvući misli od problema; 4. *socijalna podrška* – traženje podrške od drugova i drugih bliskih osoba ne uključujući roditelje; 5. *podrška porodice* – traženje socijalne podrške i saveta od roditelja.

Postupak. Ispitivanje je bilo grupno. Ispitanici ma su dati upitnici uz priloženo uputstvo i naglašeno im je da su anonimni. Ispitanici su imali neograničeno vreme za popunjavanje upitnika.

Rezultati

U cilju dobijanja slike porodične klime na ispitivanom uzorku, izračunate su aritmetičke sredine odgovora ispitanika za svaku dimenziju porodične klime. Zatim je urađena ANOVA sa ponovljenim merenjima, pri čemu je nezavisna varijabla bila dimenzija porodične klime sa 4 nivoa, a zavisna varijabla stepen izraženosti tih dimenzija. Analiza je pokazala da je F koeficijent značajan na nivou 0.01 i da iznosi $F(3; 1.65) = 88.7$. Nakon urađenog LSD post hoc testa uočava se da su sve međusobne razlike između dimenzija značajne, osim između supervizije (AS = 5.40) i konflikata (AS = 5.49), kao i između podrške (AS = 2.00) i autonomije (AS = 2.04). Kako niži skorovi na dimenziji podrške i autonomije govore o većoj izraženosti dimenzije, može se primetiti da su više izraženi podrška i autonomija, nego supervizija i konflikti u porodici.

U cilju dobijanja dominantnog načina reagovanja ispitanika u stresnim situacijama u školi, urađena je ANOVA sa ponovljenim merenjima, pri čemu je nezavisna varijabla bila vrsta strategije sa 5 nivoa, a zavisna varijabla stepen korišćenja tih strategija. Analiza je pokazala da je značajan F koe-

ficijent na nivou 0.01 i da iznosi $F(4; 3.37) = 42.06$. Nakon urađenog LSD post hoc testa uočava se da su sve razlike između strategija značajne. Kao dominantna strategija se izdvaja rešavanje problema (AS = 3.39), zatim zaboravljanje (AS = 3.03), socijalna podrška (AS = 2.55), podrška porodice (AS = 2.1) i, na kraju, emocionalne reakcije (AS = 1.75).

Radi testiranja hipoteze računat je Pirsonov koeficijent korelacije i korelirane su dimenzije porodične klime sa strategijama suočavanja sa akademskim stresom. Dobijeno je da dimenzija porodične klime – supervizija, pozitivno korelira sa strategijom emocionalne reakcije ($r = 0.459, p = 0.001$), odnosno da ispitanici koji procenjuju da je u njihovoj porodici izraženiji nadzor i kontrola, češće koriste strategiju emocionalne reakcije. Dalje je dobijeno da dimenzije prihvatanja ($r = 0.345, p = 0.015$) i autonomije ($r = 0.295, p = 0.04$) pozitivno koreliraju sa strategijom traženja socijalne podrške, tj. da ispitanici koji procenjuju da u njihovoj porodici ima više podrške, prihvatanja i autonomije, češće koriste strategiju traženja socijalne podrške. Faktor konfliktne korelira značajno ni sa jednom strategijom suočavanja sa akademskim stresom.

Diskusija

Rezultati pokazuju da su na našem uzorku više izražene dimenzije porodične klime – podrška i autonomija, nego dimenzije supervizija i konflikti u porodici. Ovakva slika porodične klime se smatra poželjnom za nesputan i stimulisan dečji razvoj (Brdar i Rijavec 2001) jer je utvrđeno da na pozitivan razvoj deteta utiče visok nivo emotivne razmene u porodici i davanje slobode deci unutar utvrđenih normi, dok na negativan razvoj deteta utiču hladni i konfliktni odnosi između članova, odnosno emotivna zakočenost.

Iz istraživanja proizilazi da adolescenti stresne situacije prouzrokovane neuspehom u školi značajno više rešavaju putem traženja rešenja, odnosno pristupa problemu sa različitih aspekata i sagledavanju mogućih solucija. U prilog ovim rezultatima ide nalaz da starija deca češće koriste ovu strategiju, za razliku od mlade dece kod kojih je češće afektivno rešavanje problema (Curry and Russ 1985, prema Brdar i Rijavec 1997). Ova strategija se smatra i najuspešnijom i nju najčešće upotrebljavaju učenici sa višim školskim postignućem, dok učenici koji

postizu lošiji uspeh u školici koriste strategiju usmerenu na emocionalne reakcije (Brdar i sar. 2006). Kako su uzorak činili odlični i vrlodobri učenici, raspodela strategija koja je dobijena u ovom istraživanju je i očekivana i može oslikavati samo one učenike sa višim školskim postignućem. Ovde bismo ukazali na još jedan problem. Istraživanje je radeno na letnjem raspustu, kada polaznici IS Petnica nemaju osećaj napetosti zbog školskih obaveza, pa se pretpostavlja da im je samim tim teže da objektivno odgovore na neka pitanja iz SSNŠ upitnika vezana za akademski stres.

Rezultati su pokazali da postoji povezanost nekih dimenzija porodične klime i strategija suočavanja sa akademskim stresom, čime je hipoteza delimično potvrđena. Dobijeno je da ispitanici koji procenjuju da u njihovoj porodici ima više nadzora, češće koriste strategiju ispoljavanja emocionalnih reakcija – besa i ljutnje. Moguće je da veći nadzor i kontrola u porodici povlače i veća očekivanja i zahteve roditelja od deteta, pa samim tim i veće frustracije adolescenta usled neuspeha. Ovakva pojava može da se objasni time da veća frustracija rezultira agresivnim ponašanjem, izlivima besa i ljutnje, jer u takvoj poziciji nema vremena da se razmisli i usredsredi na problem, već se reaguje u afektu (Bojanović 1988). Moguće objašnjenje je i da u takvom porodičnom okruženju, gde je agresivno i impulsivno ponašanje, kao i emocionalno reagovanje, strogo zabranjeno i pod stalnim nadzorom, adolescenti kao kompenzaciju i ventil koriste situacije vezane za neke druge sfere, kao što je škola, gde mogu ispoljiti svoje nezadovoljstvo.

Dalje, dobijeno je da postoji pozitivna povezanost između dimenzija prihvatanja i autonomije i strategije traženja socijalne podrške. Ovakvi rezultati se mogu obrazložiti time da je porodica sačinila povoljnu bazu u kojoj se adolescenti osećaju slobodno da potraže i prihvate savete i podršku od drugih sa poverenjem. U takvoj porodičnoj klimi, adolescenti su preuzeli model dobrih interpersonalnih odnosa koji primenjuju i na druge bitne figure koje se u adolescenciji javljaju –vršnjaci, prijatelji.

Dimenzija konflikti ne korelira značajno ni sa jednom strategijom suočavanja sa akademskim stresom. Operacionalizacija ove dimenzije se pokazala kao problematična u smislu pronalaženja adekvatnih iskaza koji bi opisali ovu dimenziju (Mihic i Zotović 2003), pa je moguće da se značajne razlike nisu dobile iz tog razloga.

Na kraju bismo skrenuli pažnju na to da dobitanje poželjne porodične klime i istaknutost najpoželjnije strategije rešavanja problema može biti posledica davanja socijalno poželjnih odgovora.

Zaključak

Cilj istraživanja bio je da se ispita povezanost između dimenzija porodične klime i strategija suočavanja sa akademskim stresom. Rezultati su pokazali da postoji povezanost između ova dva konstrukta i da osobe koje su ocenile da u njihovoj porodičnoj klimi ima više nadzora, češće koriste strategiju ispoljavanja emocionalnih reakcija – besa i ljutnje, a osobe koje je doživljavaju kao visoko autonomnu i toplu češće koriste strategiju traženja socijalne podrške.

U cilju dobijanja potpunijih podataka, istraživanje treba ponoviti na većem uzorku koji bi obuhvatio i učenike sa lošijim školskim uspehom. Ovo istraživanje bi moglo poslužiti kao osnova i za povezivanje ispitivanih fenomena sa nekim drugim konstruktima, kao što su načini učenja. Može se ispitati na koji je način porodična klima povezana sa stilovima učenja i kakve strategije suočavanja sa akademskim stresom koriste učenici određenih stilova učenja.

Dobijeni rezultati mogu poslužiti za kreiranje programa u kome bi se istakle prednosti i nedostaci pojedinih strategija suočavanja sa problemom i koji bi pomogao učenicima da razviju poželjne i uspešne strategije.

Literatura

Bojanović R. Ž. 1988. *Psihologija međuljudskih odnosa*. Beograd: Naučna knjiga

Brdar I. and Rijavec M. 2001. Parents' Perceptions Of Their Children's Coping With School Failure. *Studia Psychologica*, **43** (2): 101

Brdar I. i Rijavec M. 1997. Suočavanja sa stresom zbog loše ocijene – konstrukcija upitnika. *Društvena istraživanja*, **6**: 599

Brdar I., Rijavec M., Lončarić D. 2006. Goal Orientations, Coping With School Failure and School Achievement. *European Journal of Psychology of Education*, **21** (1): 53.

Curry S., Russ S. 1985. Identifying coping strategies in childw. *Journal of Clinical Child psychology*, **14**: 61.

Diener C. I. and Dweck C. S. 1978. An analysis of learned helplessness: continuous changes in performances, strategy and achievement cognition following in failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, **36**: 451

Dweck C. S. and Leggetta E. L. 1988. A social cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, **96** (2): 256

Ekerman E. 1987. *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd: Pobjeda

Fischer K. W. and Lazerson A. 1984. *Human development*. New York: W.H. Freeman and company.

Kurdek L. A., Fine M. A., Sinclair R. G. 1995. School adjustment in sixth graders: Parenting transitions, family climate and peer norm effects. *Child development*, **66**: 430.

Mantzicopoulos P. 1990. Coping with school failure: characteristics of students employing successful and unsuccessful coping strategies. *Psychology in the schools*, **27**: 138.

Mihić I. i Zotović M. 2003. Struktura i sociodemografski korelati porodične klime merene inventarom porodične klime FCI u porodicama na teritoriji Vojvodine. *Psihologija*, **2**

Milić A. 2001. *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja

Opačić G. 1995. *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja

measured using the SSNŠ questionnaire (Brdar and Rijavec 1997) consisting of descriptions of 5 strategies – solving problems, emotional reactions, forgetting, social support and family support.

Our results have shown that in our sample the dimensions of autonomy and acceptance are more expressed than dimensions of supervision and conflicts. This image of family climate is considered to be eligible for children's normal and stimulated development (Brdar and Rijavec 2001).

Results have also shown that the problem solving strategy seems to be the most common one used by adolescents in coping with school failure. In addition to these results, older students more often use this strategy (Curry and Russ, according to Brdar and Rijavec 1997). This strategy is considered as most successful and it is used by students with higher academic achievement (Brdar *et al.* 2006). As our participants were students with higher academic achievement, these results were expected

Our results indicate that there is a significant correlation between the dimension of supervision and emotional reactions strategy – anger and rage. One way to explain this result is that a higher parents' control causes higher parents' expectations and demands which, in turn, cause more frustrations because of failure. Children express aggression as a result of these frustrations, because in this position there is no time for thinking and focusing on the problem (Bojanović 1988). One possible explanation is that in the mentioned family environment, adolescents use situations from other areas of functioning where they can express their dissatisfaction as a compensation.

Also, a significant correlation was found between the dimensions of acceptance and autonomy and social support as a strategy in coping with failure in school. A possible explanation of these results is that family provides a solid foundation where adolescents feel free to ask for and accept advice and support from others. In that way adolescents take up the model of good interpersonal relations which they also apply to other significant persons in that period, such as friends.

There was no statistically significant correlation between the dimension of conflict and all of the strategies in coping with school failure. Operationalization of this dimension proved difficult in that it was not easy to find adequate expressions that would describe this dimension (Mihić and Zotović

Ljubica Simić and Isidora Krtinić

The Relationship Between Family Climate and Strategies in Coping With Failure in School

The aim of this research was to examine the relationship between family climate and strategies in coping with failure in school. Participants (52) were balanced by gender, ages from 15 to 24. Family climate was measured using the FCI questionnaire (Kurdek *et al.* 1995), consisting of 4 dimensions – supervision, giving acceptance, autonomy and conflicts. Strategies in coping with school failure were

2003), and this is one possible explanation of this result.